Toespraak Thom de Graaf op Najaarscongres in Zutphen

20 november 1999, 12:00

De Europese verkiezingen liggen alweer een half jaar achter ons en dus kunnen we weer gewoon over Europa praten. De campagne ging daar niet over. Die ging over Hanja en de Bijlmer, over het referendum, de klokkenluider en de fraude van Cresson. Maar dus niet over Europa zelf. Europa huist niet in ons hart. Europa is nog van niemand, ook al draagt het onze toekomst.

Kosovo was het meest dramatische dat ons het afgelopen jaar is overkomen. Een oorlog op Europese bodem met duizenden doden, honderdduizenden vluchtelingen en miljoenen mensen die angstig toekeken hoe dat zou eindigen. We hebben er allemaal soms niet van kunnen slapen. Die spanning van medeverantwoordelijk zijn en tegelijk machteloos, die riep in ieder geval bij mij steeds de vraag op hoever je mag gaan en of het ook echt helpt.

We hebben gelukkig wel wat bereikt, maar als je naar de ellende van vandaag kijkt is dat misschien teveel gezegd. De internationale gemeenschap heeft in ieder geval laten zien dat soevereiniteit nooit een excuus kan zijn voor moord en zuivering. En wij doen ons best, ook Nederland, om de vrede met wapens in de hand te bewaren.

In Screbrenica slaagden we daar niet in en we hielden daar collectief een trauma aan over. Dat is terecht, want de volstrekte machteloosheid van toen kan niet zomaar worden uitwist, ook niet door het recente VN-rapport dat aantoont dat Dutchbat in een vrijwel onmogelijke positie verkeerde. Het gaat niet om schande en schuld, het gaat er om dat we alles moeten weten om er mee te kunnen leven. Daarom acht ik nog steeds een parlementaire enquête onvermijdelijk.

De gebeurtenissen op de Balkan hebben het besef doen rijpen dat de Europese Unie een eigen taak heeft in de Europese vrede. Een defensietaak die niet zonder politieke eenheid kan. Ik doe daar niet geringschattend over, want twee jaar geleden was de gedachte alleen al onbestaanbaar. Europa was een verdeeld huis zonder een dak boven het hoofd. Op zolder huisden de Fransen, omdat ze zo de

Franse driekleur konden wapperen. De Duitsers bedienden in de keuken de geldmachine en hielden zich verder vanwege het verleden stil. De Britten woonden in het schuurtje in de tuin maar deden of dat er niet bij hoorde. En Frits Bolkestein liep om het huis heen, schudde zijn hoofd en vroeg of het niet kleiner kon.

D66 heeft altijd gewild dat de Europese landen de handen ineenslaan voor veiligheid en defensie. Gelukkig zijn steeds meer mensen het daar mee eens. Als dat de winst van Helsinki wordt, zetten wij een grote stap vooruit. Die stap is niet te danken aan de VVD. Ik vrees dat liberaal in dit opzicht bij de VVD voornamelijk betekent de vrijheid om achterover te leunen en je te koesteren in het schrale zonnetje van het nationale belang. Je zou in ieder geval het buitenland soms een andere coalitiegenoot toewensen.

Een Europese defensie-eenheid komt binnen handbereik en daar zullen wij ook de Nederlandse krijgsmacht op moeten voorbereiden. De fractie heeft daar realistische voorstellen voor gedaan, die uitgaan van het huidige defensiebudget en van verdere samenwerking en integratie in Europees verband.

Politieke eenheid van de huidige Europese Unie kan alleen maar een eerste stap zijn. Het gaat om veel meer. Tien jaar geleden vielen Duitsers van Oost en West elkaar huilend in de armen. De Muur werd in stukjes geslagen en elk stukje was een symbool voor een toekomst waarin Europa weer een zou zijn. De leiders van het Westen lijken het bijna vergeten: dat het gaat om de toekomst van Europa als continent. Na de wereldoorlog was de opdracht om Duitsland en het Westen bijeen te brengen door economische samenwerking en integratie. Nu is het om te voorkomen dat Europa uiteen valt in twee delen. Een waar het goed gaat, waar recht bestaat en veiligheid en waar de rijkdommen binnenstromen. En een waar nationalisme vroegere buren tegen elkaar opzet, waar grenzen voortdurend worden betwist, waar oude economie niet eens van de grond komt, laat staan een nieuwe. Waar democratie zoals in Rusland een dekmantel wordt voor nepotisme en maffia, voor alleen maar kiezen tussen kwaad en erger. Een nieuwe onzichtbare muur dreigt in Europa en die kan wel eens hoger zijn dan de stenen van destijds.

Europa is geen droom van ingeslapen idealisten. Het is een opdracht die ook een morele verantwoordelijkheid herbergt. We kunnen ons geen verlamming veroorloven door eindeloos te praten over de Brusselse besluitvorming. Europese hervormingen moeten gericht zijn op het toetreden van zoveel mogelijk landen. Ik vraag het kabinet daarin voorop te lopen, ook als dat betekent dat we minder te zeggen krijgen. Democratie in Europa moet vorm krijgen via het parlement en niet per se door het nationale stemgewicht.

Want het gaat uiteindelijk om iets anders, het gaat om een toekomst. Een toekomst ook voor Rusland, ook voor Turkije. Een stapsgewijze integratie, met verschillende snelheden. Dat is het enige perspectief om te voorkomen dat ook in de volgende eeuw Europa het slagveld is van nationale frustraties en van etnische moord. Daar leggen wij ons niet bij neer.

Dames en heren,

De wereld om ons heen relativeert de eigen Haagse sores. Dat is maar goed ook, want te vaak is de Nederlandse politiek geneigd naar de eigen navel te staren en te denken dat het daar allemaal om draait. Maar hier herbouwen we geen huizen in Kosovo. Dat doen mensen daar en het enige dat wij kunnen doen is hen daartoe in staat stellen.

Relativering betekent niet machteloosheid, hoe vaak daar misschien ook aanleiding is als je kijkt naar de Balkan, naar delen van Afrika, de kinderarbeid in India of de rampen in Turkije. De eerste opdracht van de politiek is om je niet neer te leggen bij wat onvermijdelijk lijkt of onontkoombaar of onmogelijk.

Doemdenkers voorspellen een autoritaire toekomst waarin de democratie het nakijken heeft als gevolg van de internationalisering van belangrijke besluiten en de globalisering van de economie, denk aan het flitskapitaal dat letterlijk binnen de seconde van de ene naar de andere kant van de wereld flitst. Het antwoord daarop is niet je schouders laten hangen, maar de democratische middelen naar een hoger plan tillen en transparantie als harde eis stellen voor economische activiteit. Moderne communicatie moet het breekijzer vormen. Internet moet de schrik van alle autocraten zijn.

Doemdenkers somberden ook over het gevaar van economische groei voor het milieu, voor onze leefomgeving. En dat risico was groot. D66 was de eerste partij die dat onderkende. Wij waren ook de eersten die op zoek gingen naar een antwoord. Niet zomaar de economische motor uitschakelen, want dat schaadt mensen in hun bestaanszekerheid en het kan ook niet eens. Wat wel kan, is investeren in duurzame productie, in milieutechnologie, in kiezen voor kwaliteit. De ontkoppeling van groei en milieulast kan, zeiden wij en het blijkt te kunnen, stapje voor stapje. Dat vraagt durf en creativiteit en ambitie. De ambitie om een hoogwaardige kenniseconomie van de grond te krijgen en dus minder nadruk te leggen op Nederland als distributieland. De ambitie om welvaart en leefbaarheid in elkaar te vlechten.

En waar dat niet kan, moet je durven kiezen. Kiezen voor de Waddenzee. Een half-wad oplossing is geen oplossing. Ik heb best begrip voor mensen die het jammer vinden dat al dat gas daar maar blijft zitten. Waarom zou je dat kleine risico van verstoring van het natuurlijke evenwicht, van bodemdaling, niet nemen, als er zoveel (letterlijk) te winnen valt? Ik begrijp dat, maar toch is het onverantwoord. Het Wad is weerloos en aantasting ervan overstijgt belangen die in geld worden uitgedrukt. Er is ook geen economische noodzaak toe.

Wij hebben gekozen, met het verkiezingsprogramma in de hand (geen schade aan de milieuwaarden in de Waddenzee) en vooral met overtuiging. Wij hebben gekozen, maar het kabinet nog niet. Het kabinet trok geen duidelijke grens, het trok een stippellijntje.

Ik vind dat niet sterk. Niet alleen vanwege het natuurbelang, maar ook omdat het geen overtuigende manier van regeren is. Een besluit dat de optelsom is van drie op elkaar balancerende standpunten, is een briljante evenwichtsoefening, maar ook per definitie een non-besluit. Het waait alle kanten op en dat leidt dus hooguit tot verwarring. Ik vond het opmerkelijk hoe collega Melkert het kabinetsbesluit dezelfde avond voluit verdedigde maar er overigens weinig fiducie in had. Dat was een soort spagaat en dat kan wel eens pijn doen. Gelukkig dacht de PvdA-fractie er anders over: nee, niet boren en niet winnen. Melkert is soms net het spiegelbeeld van Bolkestein: bij Bolkestein schrok zijn fractie nog wel eens van zijn dualisme. Melkert schrikt van het dualisme van zijn fractie.

Economie en milieu kunnen goed samen gaan, als je maar wel grenzen weet te trekken. Ook op Schiphol. De discussie over de toekomst van de luchtvaart duurt voort in het kabinet, eindeloos lijkt het wel. D66 heeft vorig jaar zijn standpunt bepaald: geen megaport in de Noordzee, geen "total redesign" met een miljoen vluchten per jaar, maar gewoon de huidige milieuwaarden als uitgangspunt. Redelijke maar ook duidelijke grenzen aan de groei. Schiphol heeft daar genoeg aan om een mainport van internationale betekenis te blijven en kiest daar zelf ook voor. Ik neem misschien een risico, maar ik durf met iedereen hier een goede fles te verwedden dat het kabinet daar uiteindelijk ook toe besluit. Verstandig en verantwoord.

Dames en heren,

Wij leggen ons niet neer bij wat onvermijdelijk lijkt of onveranderlijk. In vijftig jaar geen substantiële verbeteringen in ons democratisch bestuur, terwijl in diezelfde vijftig jaar de samenleving volledig is omgewenteld. Vijftig jaar terug: toen hielden de zuilen onze polder nog bijeen, toen werd de macht keurig van boven verdeeld. Als mensen een keuze hadden, was het: leven binnen zo'n benauwde koker of uitgestoten worden. Dat noemden we toen democratie. En in al die jaren, waarin mensen steeds mondiger werden, steeds meer eigen zeggenschap wilden en vaak ook kregen, was er steeds een terrein waar een groot hek met prikkeldraad omheen stond: het democratisch bestuur. En er stond een bordje bij: verboden toegang voor onbevoegden.

Geen keuze voor mensen zelf. Het is nog steeds zo. De politieke partijen lopen leeg, maar we doen nog net alsof zij de dragers van de democratie zijn. Steeds minder mensen die steeds meer macht krijgen in dus steeds minder handen. Ik kan mij daar verschrikkelijk aan ergeren, maar ik leg mij daar niet bij neer.

Die ergernis, die frustratie dat de overheid zo verschrikkelijk out of touch is met de samenleving, was zelfs de belangrijkste reden om mij bijna 23 jaar geleden aan te sluiten bij D66. Democratie is geen juristenpraat. Het is ook geen exclusief "kroonjuweel", ik kan het woord niet meer horen; het is hooguit een familiejuweeltje dat wij graag willen uitlenen. Als het moet zelfs aan Leefbaar Nederland.

Misschien dat we nu toch op een keerpunt komen. Hot shots in het CDA willen nu de gekozen burgemeester in grote steden. Dat klinkt hoopvol, maar ik heb het eerder gehoord. En toen puntje bij paaltje kwam, bleven de handjes van de CDA-fractie bij de stemming omlaag. Het verleden zit ook hier het CDA nog teveel in de weg. Dat krijg je ervan: een partij met zo'n enorm verleden heeft nauwelijks ruimte voor de toekomst.

Toch moedig ik het CDA aan de daad bij het woord te voegen. Misschien dat de VVD dan van de weeromstuit ook in een keer van de 19de naar de 21ste eeuw springt.

Elke stem telt, zeker in de Eerste Kamer. Daar wordt tegenwoordig effectieve macht uitgeoefend, vooral hindermacht. Het meest ondemocratische bolwerk in Europa, de House of Lords, heeft die macht inmiddels opgegeven om de toekomst niet voor de voeten te lopen. In Nederland is een enkele heer van stand nog niet zover.

Dames en heren,

Er wordt dezer dagen veel gesproken over het volgende kabinet. Dat is op zichzelf niet zo merkwaardig, dat doen oppositiepartijen altijd. En de PvdA doet dat ook altijd. Die partij lijkt soms spijt van zichzelf te hebben. Ministers die hun tassen te zwaar vinden of een ander kabinet prefereren, Kamerleden die ontevreden zijn met het regeerakkoord of met Kok, of beide. Het is niet goed of het deugt niet.

De oppositie solliciteert naar de macht van het midden. Het opvallende is alleen dat die partijen de kiezers vooral niet willen herinneren aan waar ze voor staan, hun identiteit en hun verkiezingsprogram. De Socialistische Partij heeft een bijzondere daad gesteld door officieel het socialisme als grondslag af te schaffen, mensen zouden toch maar op rare ideeën komen. Benieuwd eigenlijk hoe die partij in de toekomst heet.

GroenLinks heet nog steeds GroenLinks. maar de inkt van het verkiezingsprogramma blijkt uitwisbaar. Wat is dat eigenlijk voor een partij, die vorig jaar nog stond voor een verplichte 32-urige werkweek

voor ambtenaren onder inlevering van loon, ik hoor ze er nooit meer over. Wat is dat eigenlijk voor een partij die vorig jaar nog goed was voor 800 miljoen bezuinigingen bij politie en veiligheid. In de alternatieve begroting komt het niet meer voor. En Nederland moet niet langer uit de Navo, want GroenLinks wil in de regering. Het lijkt een beetje natuurkunde: als de electorale temperatuur stijgt, wordt alles wat ooit vast was vanzelf vloeibaar.

Bij het CDA heeft men na zes dorre jaren in de woestijn besloten om het eens heel anders aan te pakken. De strategie is heel simpel en ongeveer als volgt: hoe ingewikkelder het maatschappelijk probleem, des te absurder de reactie. Alle jongeren een avondklok en ook de asielzoekers in Elst. Een verplichte gezinscoach voor ouders met moeilijke kinderen, het leger op straat bij voetbalwedstrijden en pedoseksuelen chemisch castreren, ook al helpt dat niet. U denkt dat ik het hier ter plekke bij elkaar fantaseer, maar het komt allemaal uit de hoge hoed van De Hoop Scheffer. Dat noem ik bulkoppositie.

Men fluistert in de wandelgangen dat al die partijen met elkaar spreken. Iedereen schijnt met iedereen te spreken, ook heel geheimzinnig.

Het CDA spreekt met GroenLinks, althans een deel van het CDA, want een ander deel wil liever over rechts. GroenLinks spreekt met de PvdA, althans een deel van de PvdA. Jan Pronk spreekt met zichzelf, maar dat is heel gebruikelijk. En zelfs de VVD spreekt, naar het schijnt met Wiegel.

En wij? Wij spreken ook, maar dan hardop en eerst met de kiezers. Dat zijn net gewone mensen, niet extreem, niet zo gemakkelijk te paaien en zeker niet meer honkvast. Kiezers moeten elke dag opnieuw worden overtuigd. Ik ben me er van bewust dat argumenten, zelfs als ze goed zijn, niet altijd de doorslag geven. Dat je beloften inlossen, doen wat je gezegd hebt, ook niet genoeg is. Kiezers reageren terecht op een verwachting van de toekomst. Op een beeld dat ze hebben van een partij. Dat is soms ongrijpbaar. Het gaat niet alleen om het programma maar ook om overtuigingskracht, houding in de politiek , de mensen die vooraan staan. Dat is veel en dat vraagt veel, ook van mij.

Maar dat is ook precies de reden waarom ik indertijd de politiek ben ingestapt: mensen mee nemen in de verwachting van verandering. Mensen meenemen en het dan ook mogelijk maken. Daar gaat politiek om.

Het formuleren van de vragen van morgen, wij zijn daar vaak mee bezig als andere partijen hun retorische gelijk van de dag halen. Dat is wel eens frustrerend: het duurt lang voordat politieke meerderheden ontstaan voor wat echt belangrijk is. Dat is bijvoorbeeld zo met de komende informatiesamenleving. Onder onze ogen speelt zich een formidabele revolutie af. De eeuw die wij afsluiten was de eeuw van de industrie en de techniek. Nu breekt de eeuw van de kennis aan, van informatie en van communicatie. ICT wordt de drijvende kracht wordt van de samenleving. Connecting people is de slogan van een die grote ITC-bedrijven en dat is de spijker op z'n kop: mensen verbinden met elkaar en met de wereld. Er zal een veel actiever overheidsbeleid moet worden gevoerd, waarbij iedereen ook echt wordt meegenomen in die nieuwe wereld. Niet alleen economisch, maar vooral sociaal en cultureel. Waar blijft dat grote project waar wij vorig jaar om vroegen, een visie op de kennis-samenleving van morgen, hoe ouderen bij kunnen blijven, hoe de elektronische handel de noodzaak van transport vermindert, hoe patiënten in de gezondheidszorg kunnen profiteren van direct beschikbare informatie. Het is niet acceptabel dat de overheid achteraan loopt als voor de toekomst van kinderen bepalend is of zij zich staande houden in een wereld die bestaat uit informatie en nog eens informatie. Jonge ICT-ondernemers zeggen tegen mij: ach, die politiek begrijpt toch niet wat er omgaat, altijd te laat en altijd te traag, laat het maar aan de markt over. Daar mogen wij ons niet bij neerleggen.

Politiek is voorop lopen, de toekomst proeven. Ook als het gaat om economische vernieuwingen. Die nieuwe economie is onzeker en misschien een hachelijk avontuur. Zeker is dat de informatietechnologie een structurele kracht heeft ontwikkeld, een kracht die de wereldhandel blijvend beïnvloedt en de productiviteit doet stijgen. Belangstellend blijven kijken naar wat er aan de overkant van de oceaan gebeurt, is dan niet toereikend. Laat staan om alleen maar te roepen dat het bedrog is, omdat het je politiek niet goed uitkomt of omdat je de oude economie nog niet goed begrijpt.

Ook hier gaat het om de houding die je inneemt ten opzichte van de toekomst. D66 is ook een houding in de politiek. Die heb je of die heb je niet. Die kunnen we ook niet veranderen, want ook die is reden van ons bestaan. Belangenpolitiek gedijt niet goed bij ons. Politiek met alleen maar de macht als inzet ook niet. Het is ons vaak tegengeworpen en ja, het is waar. Wij voelen daar niets bij en wij voelen daar niets voor. Dat is oude politiek en oude politiek hoort niet thuis in de 21ste eeuw.

Wij voelen niets voor het aanboren van oude sentimenten omdat het lekker klinkt, wij voelen niets voor een karikatuur van mensen als oud of jong, arbeidsongeschikt of randgroepgeval. Daarvoor zijn mensen te waardevol. En wij voelen er niets voor om grote maatschappelijke vraagstukken te reduceren tot een enkele dooddoener. Laatst zei een PvdA-kamerlid dat hij bij D66 nooit weet waarmee de discussie begint en waarmee die eindigt. Precies, dat is nu het verschil. Bij dat kamerlid weet je dat van tevoren wel en daarom is het ook zonde van de tijd.

Oude politiek, dat zie je nu weer in het debat over privatisering en marktwerking. De een roept plotseling: privatisering en marktwerking zijn goed, want liberaal, dus VVD. De ander gaat dan juist aan de andere kant zitten en roept "nee tenzij", want privatisering is in beginsel niet sociaal en de PvdA is nou eenmaal sociaal. Zo kom je dus niet verder. Dat soort politieke wijsheid doet denken aan wat de Engelsen zeggen om hun tradities te verdedigen: There is no reason for it, it's just our policy!

Markt is geen geloof. Het kan een weloverwogen keuze zijn, omdat het je verstandig voorkomt, als de overheid het zelf niet kan. Dat kan dus heel sociaal zijn, zoals overheidsoptreden soms liberaal is als het mensen in hun vrijheid beschermt.

Iedereen is gebaat bij goede collectieve voorzieningen. Goed betekent: kwaliteit, aanvaardbare prijs, efficiënt, voor iedereen toegankelijk. Marktwerking kan dat bevorderen als er echt sprake is van concurrentie die de prijs laat dalen, de service doet stijgen en de efficiency vergroot. Als bedrijven kunnen worden aangesproken op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. En als het vertrouwen van mensen niet op de proef wordt gesteld. Zo niet, dan blijft de overheid monopolist. In de gezondheidszorg bijvoorbeeld kan daarom echt niet alles aan de markt worden overgelaten, maar bij de medicijnen is dat wel mogelijk, misschien wel noodzakelijk. En zolang de Nederlandse Spoorwegen

geen concurrentie hebben, hoeven er ook geen aandelen te worden verhandeld op de beurs, daar gaat geen trein beter van rijden.

Dames en heren,

D66 is gericht op de toekomst. Dat is de consistentie van 33 jaar. Wij zijn praktisch de enige partij die geen verleden hoeft af te zweren. Al in het eerste verkiezingsprogramma van eind 1966 stond dat economische doelmatigheid wordt bevorderd door een praktische benadering van problemen, los van starre ideologische uitgangspunten. We hadden het gisteren kunnen schrijven, en vandaag en morgen. In datzelfde vergeelde document werd ook een vurig pleidooi gehouden voor een ministerie van technologische ontwikkeling en automatisering. Een prima idee, al kan ik mij nauwelijks voorstellen dat onze oprichters precies wisten wat automatisering eigenlijk inhield. Dat moet een soort lichtflits zijn geweest in een Democratisch brein, zoals soms briljante kunst ontstaat zonder dat de maker het zelf beseft.

Een partij die geïnspireerd werd door de tijdgeest van toen, maar vooral door het gevoel dat het anders zou kunnen. In de sporen van ons verleden tref je steeds de toekomst aan. Die tinteling van verandering.

Dat is ook mijn inspiratie. Dat moet de inspiratie van ons allemaal zijn, zeker nu het even geen electorale vetpot is. Juist dan hebben we die tinteling van verandering nodig en overtuigingskracht van de hele partij. Want een fractievoorzitter is net zo kwetsbaar, maar ook net zo sterk als zijn partij.

Het contact met de kiezers herstellen en die tinteling van verandering doorgeven. Dat kan alleen als we niet alleen horen wat mensen zeggen, maar ook echt luisteren.

En als je dat doet, dan merk je dat mensen die echt iets te vertellen hebben, ook altijd bewust ergens voor hebben gekozen of dat graag zouden willen doen. Bewust kiezen, voor de vrijheid om zelf verantwoordelijk te zijn, zeggenschap te hebben over de koers van je leven. Ik geloof dat dat de

essentie is van D66: mensen ruimte geven voor een bewuste keuze. Dat bepaalt de harde kern van ons politiek handelen.

Die vrijheid om zelf te kiezen, die is er vaak niet.

Arbeidsongeschikten hebben geen keuze als ze alleen maar een uitkering krijgen in plaats van actieve ondersteuning om weer aan het werk te komen.

Mensen in de bijstand hebben geen eigen keuze als ze door de regelingen worden belemmerd om een opleiding te volgen die hun kans op werk kan vergroten.

Jonge vaders en moeders hebben geen echte keuzevrijheid om werk met een gezin te combineren als er geen deeltijdrecht bestaat of zorgverlof of als kinderopvang te duur is of niet eens beschikbaar. Oudere werknemers hebben niet de vrije keuze om door te werken na hun 65ste omdat we in Nederland dan de deur dicht gooien.

Bejaarden kunnen niet kiezen voor de zorg die ze nodig hebben omdat de wachtlijsten voor thuiszorg of verpleeghuizen te lang zijn.

En kinderen krijgen niet eens de kans om iets in het leven te kiezen als ze op een te grote school te weinig aandacht krijgen, achterstanden nooit meer kunnen inhalen.

Daar moet verandering in komen. Of het nu in het onderwijs is, in de zorg, op het werk, of in de democratie: mensen moeten zelf kunnen kiezen en dat moet ze mogelijk worden gemaakt.

Dat moet steeds weer worden bevochten. D66 heeft lang gepleit voor een fatsoenlijke euthanasieregeling. Die komt er nu, omdat wij dat willen. Omdat wij vinden dat de bewuste keuze van iemand om niet langer te lijden gerespecteerd moet worden en begeleid zonder de dreiging van straf. De overheid moet dat mensen mogelijk maken.

Dat geldt voor zoveel. Er is een nieuwe samenleving met mondige mensen die zelf willen kiezen en zelf verantwoordelijkheid willen dragen. Die nieuwe samenleving vraagt om een nieuwe overheid. Een overheid die het mensen mogelijk maakt, individuele mensen.

Dat is helaas niet vanzelfsprekend. Prof. Zijderveld stelde onlangs dat onze samenleving drie gezichtspunten kent: de staat, de markt en de maatschappelijke instellingen. Sociaal-democraten kijken vanuit de staat, rechtsliberalen vanuit de markt en de christen-democratie kiest de instelling als norm. Deze driehoek bevalt mij niet. En hij deugt ook niet. Want er ontbreekt iemand: de burger. Het gezichtspunt van de burger, dat is de bewuste keuze van D66.

Wij willen dat de overheid zich richt op de mogelijkheden van individuele mensen. In het onderwijs bijvoorbeeld. Dan gaat het niet alleen maar om geld. De scholen zijn moe van al de veranderingen en moe van alle regels. De leraren zijn overbelast en onderbetaald. De leerlingen lopen als nummers rond in veel te grote lesfabrieken en het lesmateriaal is veel te duur. Dat kan zo niet doorgaan en het vraagt moed om dat te doorbreken. De school moet weer van de mensen worden en met een menselijke maat. Ursie Lambrechts zei het vorige week in de Tweede Kamer heel treffend: eindelijk is er geld voor achterstallig onderhoud, maar ondertussen staat de school wel in brand. Het vuur heeft zich tot de tweede fase, het studiehuis uitgebreid: overladen programma's, onvoldoende begeleiding, overbelaste leerkrachten en leerlingen die letterlijk niet meer weten wat ze moeten leren. D66 heeft zich daar als enige tegen verzet en gepleit voor een vermindering van de studielast. Let wel, als enige in de politiek, want leraren en leerlingen lopen allang te hoop. Het onderwijs mag geen goed nieuwsshow worden als, ondanks de goede bedoelingen, de feiten dat weerspreken. Daar leggen wij ons niet bij neer.

Een overheid die het mensen mogelijk maakt. Dat vraagt een actieve, een activistische houding van een integer bestuurders, die zich niet neerleggen bij het gelijk van de dag.

Dames en heren,

D66 levert die bestuurders. In de politiek van alledag dragen zij verantwoordelijkheid en proberen die te verzoenen met radicaliteit. Ja, dat is soms lastig, want het vereist compromissen om een stap naar voren te zetten. Soms is het net de bekende processie van twee stappen vooruit, een achteruit. En dat samen met partijen die nog wel eens het omgedraaide willen doen.

We zitten in het kabinet omdat we daar wat te doen hebben en niet alleen maar om scheidsrechter te spelen in een Ajax-Feijenoord wedstrijd van PvdA en VVD. We zitten daar omdat we iets te doen hebben voor mensen en milieu, ook als dat verzet oplevert van gevestigde belangen. Onze nieuwe minister (nou ja, nieuw) van Landbouw kan daar over meepraten. Die komt zichzelf langs elke snelweg in Brabant tegen als de killer van de boeren. En waarom? Omdat hij de boeren wijst op hun eigen verantwoordelijkheid en een einde wil maken aan 15 jaar varkensbeleid door struisvogels. Op de steun van de fractie kan hij rekenen.

De fractie steunt het kabinet op hoofdlijnen en verder zijn we kritisch en constructief. Niet met de waan van de dag mee, maar juist de waan van morgen voor blijven. Natuurlijk worden we geraakt door emoties in de samenleving, net als ieder ander. Verbijsterd als jonge meisjes door de deur van de disco heen worden doodgeschoten. En even angstig als elke vader of moeder die in de krant leest over een seksueel misbruikt kind. Daar hoort de politiek op te reageren, met emotie en met compassie.

Maar dat is iets anders dan gebruik maken van die emotie en dingen roepen die even schril klinken als ze overtrokken zijn. Die hoor ik in Den Haag te snel en te vaak en het zijn vaak instant-reacties zonder overtuigingskracht en zonder dat het maar een beetje helpt.

Onze opdracht, als volksvertegenwoordigers, als D66ers, is om hart en hoofd dan samen te brengen in concrete voorstellen die recht doen aan wat er is gebeurd en voorkomen dat het morgen weer gebeurt. Voorstellen hoe slachtoffers beter kunnen worden geholpen, hoe met hulp van iedereen het op straat veiliger kan worden of op school, hoe de politie beter in staat is recidive te voorkomen.

Kritisch en constructief en met lange adem, want als je de windvlaag van de dag volgt, kom je uiteindelijk steeds op dezelfde plek uit.

De discussie over de ministeriele verantwoordelijkheid is daar een goed voorbeeld van. Bij elk politiek gevoelig debat wordt die discussie gevoerd alsof het de eerste keer is. En elke keer is het weer een kwestie van symptoombestrijding en elke keer weer gaat het alleen over de scalp van de minister of de staatssecretaris. Laten we van de ministeriele verantwoordelijkheid geen plakplaatje maken. Natuurlijk moet een minister zijn biezen pakken als zijn gezag door eigen toedoen of door ambtenaren te grabbel is gegooid. En natuurlijk is niet elke ambtelijke fout daar genoeg aanleiding voor. Maar het echte probleem is dat de politieke democratie te weinig van haar fouten leert, te vaak in herhaling vervalt en daarmee een karikatuur van zichzelf dreigt te worden.

Wat zich wreekt, is dat wij in Nederland ons niet echt druk maken over het systeem dat rituele vertoningen voortbrengt. Het politieke systeem dat, door de wijze waarop de regering ontstaat, het parlement in tweeën splijt, in voor en tegen, in aanval en verdediging. En het bureaucratisch systeem, dat niet voldoende in staat is burgers te dienen door open en transparant te zijn. Die weeffouten bedreigen op den duur de legitimatie van de overheid, het geloof dat mensen nog hebben in behoorlijk bestuur.

We hebben een heuse staatscommissie ingesteld om het bestuur van gemeenten op de schop te nemen. Maar over de mechanismen in het landsbestuur zwijgen we. Jezelf de maat nemen is kennelijk veel moeilijker. Toch zullen we dat moeten doen, omdat we anders net zo goed de deuren van Den Haag dicht kunnen doen. We zullen een nieuwe overheid moeten ontwerpen voor de 21ste eeuw. En dit keer niet vrijblijvend, maar met de echte wil tot verandering. Iedereen wil het, iedereen heeft het er over, alleen de politiek niet. Ik vraag de collega-fractievoorzitters om dat debat samen aan te gaan, met elkaar en met de samenleving. Zonder heilige huisjes en zonder partijdogma's, ook bij ons.

Dames en heren,

U bent zo vriendelijk geweest mijn verhaal geduldig aan te horen en u moest er nog voor betalen ook. Waar maak je dat nog mee. En dat u tot dit late tijdstip wilde blijven zitten, had natuurlijk alles te maken met de brandende nieuwsgierigheid naar de nieuwe partijvoorzitter. We zullen het zo meteen weten.

Partijvoorzitter zijn is een buitengewoon ondankbare hobby. Zeker in D66. De geschiedenis leert dat Democraten het meestal snel eens zijn over het beleid, maar als het over de organisatie en de reglementen gaat, verandert het schaap in een wolf. Tom Kok is daar altijd blijmoedig onder geweest, net zo blijmoedig als wanneer hij het congres 's ochtends opent, terwijl er nog geen hond in de zaal zit.

Drie jaren van partijgeschiedenis liggen achter ons en ik kan wel zeggen dat je dat aan Tom afziet. Vier grote verkiezingen achter de rug, vier nederlagen, ook van mij, en dan maar blij kijken en "yes" roepen, ik geef het je te doen.

Tom, we zijn samen een tijdje opgetrokken om de partij een eindje verder te helpen. Let wel, deze partij, niet een andere en ook niet een nieuwe. We hadden een paar confrontaties, maar gelet op jouw postuur ben ik die verder maar uit de weg gegaan.

De partij mag je dankbaar voor zijn voor je hart, je hoofd, je tijd en je energie die je tijdelijk aan ons hebt uitgeleend. Je hebt veel vernieuwing in gang gezet, soms werden we er een beetje moe van, maar het leverde toch iets op. Je deed me soms denken aan de visser die steeds een nieuw aas aan het haakje doet. Eens kijken of ze bijten, dacht je dan en verdomd, soms deden ze 't.

Persoonlijkheid roept weerstand op, maar ook respect en waardering. Die krijg je vandaag van mij, van de fractie, de bewindslieden en van de partij.

En straks, na afloop bij de onvermijdelijke cola-light, zal ik heel zachtjes, zodat niemand het hoort, een liedje voor je zingen: I did it my way.

Congres,

D66 staat voor een bewuste keuze.

Niet alleen een bewuste keuze van mensen, maar ook een bewuste keuze van de partij. De afgelopen 10 jaar zijn wij naar de macht toegegroeid en hebben wij daar aan deelgenomen. Met succes, en toch zonder applaus. En nu zitten we in een volgende fase. Een fase waarin wij onze inhoud opnieuw definiëren, onze organisatie vernieuwen en een nieuw gesprek met de kiezers aangaan. Wij zullen moeten bewijzen dat wij een dragende kracht in de politiek zijn en blijven. Dat moeten we met de hele partij doen en zolang u dat goed vindt, loop ik daarbij voorop.

Opgewekt de nieuwe eeuw in. D66 is rijk aan goede mensen en goede ideeën en verder zo arm als een kerkrat. U moet maar zo denken: het omgekeerde zou veel erger zijn. Ondertussen moeten we natuurlijk wel de kas zien te spekken. Ik was persoonlijk blij dat ik u hier vandaag nog gratis mocht toespreken, maar ik zag de penningmeester al bedenkelijk kijken. Misschien mag u de volgende keer wel kiezen: of een toespraak die mede mogelijk is gemaakt door Natuurmonumenten of een die gesponsord wordt door de NAM. U zegt het maar.

Wij gaan de nieuwe eeuw in. En we maken een nieuwe agenda voor die nieuwe eeuw. Roger van Boxtel heeft beloofd dat de computers het doen en het licht aangaat, dus we hebben echt geen excuus.

Aan de slag. Als het nodig is tot het jaar 2066. Dan weten de mensen ook direct weer waarom we zo heten